

TOCH ZIT HET ANDERS

‘Mincemeat swallowed whole’, oftewel – vrij vertaald – ‘Gehaktbal in één keer doorgeslikt’. Zo luidde de tekst van het telegram aan Winston Churchill waarmee de Britse Marine-Inlichtingendienst meldde dat Operation Mincemeat volledig was geslaagd. Deze ultrageheime militaire operatie, gedetailleerd voorbereid en in het voorjaar van 1943 uitgevoerd, bestond uit het laten aanspoelen van een dode militair voor de zuidkust van Spanje, niet ver van de grens met Portugal. De militair, Acting Major William Martin van de Royal Marines, droeg vertrouwelijke stukken bij zich waaruit kon worden afgeleid dat de geallieerden vanuit Noord-Afrika niet van plan waren om in Sicilië te landen, wat het meest voor de hand had gelegen, maar dat de invasie voorzien was in Griekenland en op Sardinië. Na de vondst van het lijk door een Spaanse visser werden de papieren op aandringen van Britse zijde via het Duitse consulaat teruggestuurd naar Engeland, maar niet dan nadat ze door de Duitsers waren gefotografeerd. Deze foto’s lagen binnen enkele dagen op tafel bij de Duitse inlichtingendienst in Berlijn, waar men er na uitvoerig onderzoek van overtuigd was dat het om hoogstbelangrijke informatie ging.

Het aangespoelde lijk was echter volkomen fake. Dat wil zeggen: het ging wel om een lijk, maar de hele ‘Acting Major William Martin’ had nooit bestaan, wat ook de titel werd van het boek dat de bedenker van Operation Mincemeat, Ewen Montagu, er na de oorlog over schreef: *The Man Who Never Was* (1953).

De Britten hadden een waar kunststukje gemaakt van de nep-identiteit van William Martin. Het stoffelijk overschot van een 34-jarige alcoholist, die na een zelfmoordpoging met rattengif uiteindelijk aan longontsteking was bezweken, kreeg een nieuwe naam, een militaire rang en een uniform. In zijn zakken stopte men een sleutelbos, een pakje Players-sigaretten, lucifers, een paar onbetaalde rekeningen en twee afgescheurde theaterkaartjes. Er werd zelfs een verloofde voor hem verzonnen, Pam genaamd, compleet met een fotootje in gebloemd badpak en een paar liefdesbrieven ('Dearest Bill, I'm so thrilled with my ring – scandalously extravagant'). En er was de tas met militaire memoranda die de nepmajoor op zijn vlucht over de Middellandse Zee bij zich had gedragen. Daarin zat onder meer een getypte brief op het postpapier van Combined Operations Headquarters in Whitehall van Lord Louis Mountbatten aan de Britse admiraal Cunningham, waarin de bewust onjuiste informatie over de geallieerde plannen was verwoord.

De Duitse inlichtingendienst slikte Operation Mincemeat zonder enige argwaan. De gevolgen waren niet gering. Pas weken na de Amerikaans-Britse invasie van Sicilië op 9 juli 1943 drong het tot de Duitsers door dat dit inderdaad de echte aanval was. Zo volkomen was Hitler ervan overtuigd geraakt dat hij zijn versterkingen moest concentreren op Sardinië en in Griekenland. William Martin werd een traumatisch spook voor de Duitse militaire leiding. Toen tijdens de geallieerde luchtlandingen bij Arnhem in september 1944 het lijk van een Amerikaanse militair met de aanvalsplannen op zak door de Duitsers in een zweefvliegtuig werd aangetroffen, meenden ze opnieuw met een 'William Martin' van doen te hebben en legden ze de kostbare informatie als waardeloos terzijde.

Bij de eerste creatieve gedachtevorming voor een nieuwe film werd Alfred Hitchcock midden jaren vijftig door de journalist

Otis L. Guernsey jr. gewezen op het gegeven – losjes geïnspireerd op het verhaal over William Martin – van een stelletje Britse diplomaten die een fictieve meesterspion verzinnen. Stap voor stap bezorgen ze die een steeds geloofwaardiger identiteit. Hitchcock sloeg er meteen op aan, en op basis van niet meer dan een brief (gedateerd 14 oktober 1957) betaalde hij Guernsey 10 000 dollar voor het idee. Vervolgens maakte hij van het verhaal zijn eigen versie, die uitmondde in de schepping van de verzonnen spion George Kaplan in *North by North West*, een van de weinige films waarin de hoofdrol in feite door een niet-bestaande figuur wordt vervuld. ‘Evidently, they are mistaking me for a much shorter man,’ zegt Cary Grant ergens aan het begin van de film, en de toeschouwer wordt uitgenodigd zich een nog iets scherpere voorstelling te vormen van een niet-bestaand iemand in de context van een fictionele film, die hoe dan ook van heerlijke verzinsels en onwaarschijnlijkheden aan elkaar hangt. Zo kun je met een verzonnen persoon niet alleen de loop van de geschiedenis beïnvloeden en een spannend verhaal in elkaar zetten, maar ook een hoop plezier maken.

Tot je zo’n William Martin een keer in het echte leven op je pad vindt.

Op een dag kreeg ik een koffer in bezit afkomstig van een van die periodieke Schipholveilingen, waar men zoekgeraakte of niet-geclaimde bagagestukken bij opbod verkoopt. Dat gaat met grote hoeveelheden tegelijk, en de koffers, opgestapeld in kooikarren, worden ongeopend geveild. Waar je op biedt, is dus niet – zoals gewoonlijk bij veilingen – één bepaald voorwerp, als wel een onbekend aantal verrassingen, die uiteen kunnen lopen van vuile onderbroeken tot een zeldzame Russische icoon of een prijzig snufje elektronica.

Mijn eerste reactie bij het openen van mijn koffer, zodra ik het

loodzware ding eenmaal thuis op de grond had neergelegd, was niet nieuwsgierigheid, maar huiver. Er was aan deze koffer weliswaar geen lijk verbonden, toch moest ik onweerstaanbaar aan majoor William Martin denken. Niet omdat de inhoud van de rolkoffer, zoals bij Operation Mincemeat, zo'n eenduidige identiteit suggereerde, maar wel omdat het uitpakken van de persoonlijke spullen van een volstrekt onbekende persoon de suggestie oproept van een sterfgeval, in elk geval van een raadselachtige identiteit die op grote afstand van de werkelijkheid moet worden gereconstrueerd. Daartoe moeten de meest uiteenlopende voorwerpen in een soort persoonlijk verband worden ingepast, dat bij gebrek aan voorgeschiedenis of context maar moeilijk logisch en compleet wil worden. Uit een stapel losse negatieven moet als het ware een film worden gemaakt, die je vervolgens achterstevoren moet afdraaien tot aan het moment dat iemand thuis zijn koffer inpakt en even later de voordeur achter zich dichttrekt. Dit vereist een tour de force van de verbeelding, omdat bij mensen – anders dan bij dieren – de onderlinge verschillen tussen de exemplaren nu eenmaal veel zwaarder tellen dan de biologische overeenkomsten.

Na het openritsen van het deksel zat ik dus een tijdlang perplex in die koffer te kijken, alsof het om een zorgvuldig gereconstrueerd paleolithisch graf in een oudheidkundig museum ging of om een eerste blik in de zojuist geopende tombe van een Egyptische farao. Er zijn een aantal puzzelstukjes, die zo moeten worden neergelegd dat er – hoe onvolledig ook – een voorstelling zichtbaar wordt die een mens suggereert. Of, om in de sfeer van Operation Mincemeat te blijven: van een bal gehakt moet als het ware weer een koe worden gemaakt, met een kop, vier poten, een uier en een staart.

De inhoud van mijn Schipholkoffer viel niet mee, zowel in termen van gewicht en materiële waarde als in termen van aanneemelijkheid. Wat voor iemand heeft enerzijds een vlijmscherp knipmes bij zich en een gloednieuw exemplaar van de Koran (blijkens een inscriptie voorin 'A Gift from the Custodian of the Two Holy Mosques King 'Abdullah ibn 'Abd Al-Azîz Âl Sa'ûd to the Pilgrims of the Sacred House of Allah') en anderzijds twee damesbrillen plus een brochure over het beste dieet om je seksuele prestatievermogen te vergroten? De meest elementaire behoeften, die toch ieder mens op reis meeneemt, ontbraken in deze forse groene rolkoffer: geen tandenborstel en tandpasta, geen kam of haarborstel, geen pyjama of nachtjapon, geen ondergoed, ja zelfs geen normale bovenkleden, afgezien van een roodgebloemde sjaal en een effen bruine maillot, beide zo goed als nieuw. En wat heeft de eigenares van twee damesbrillen aan een grote bus Gillette Regular Shaving Cream? Het beeld rees op van een moslimterrorist op de terugweg van wat geloof ik in correct Nederlands een 'geslachtsaanpassende operatie' heet.

Anders dan in het geval van William Martin, waarbij de Britse Marine-Inlichtingendienst er alles aan had gedaan om een in persoonlijk opzicht zo logisch en sluitend mogelijk verband aan te brengen tussen de spullen die met het lijk werden meegegeven, leek hier een kracht aan het werk geweest die had geprobeerd juist zo veel mogelijk verwarring te zaaien. Op de vloer van mijn studeerkamer zag ik zulke uiteenlopende voorwerpen bij elkaar uitgestald liggen, dat ik maar moeilijk kon aannemen dat ze van een en dezelfde eigenaar afkomstig waren. Wanneer ik deze koffer als een soort Operation Mincemeat trachtte te zien, dan was het er een waarbij een wereld aan vreemde en tegenstrijdige ingrediënten door de gehaktmolen was gehaald.

Tegelijkertijd voelde ik een zekere twijfel, want zou de koffer

die ikzelf op reis bij me heb in de ogen van een wildvreemde wel zo logisch en begrijpelijk overkomen? Is het hele leven eigenlijk niet net zo'n toevallige en ongerijmde verzameling als de inhoud van de groene rolkoffer die hier nu op de vloer uitgespreid lag?

De blik waarmee ik in die onbegrijpelijke kofferinhoud staarde, staat model voor de verwondering en de kritische nieuwsgierigheid waarmee ik de onderwerpen in de hier gebundelde stukken tegemoet ben getreden. Ik heb geprobeerd bepaalde verschijnselen, problemen en vragen zo te bekijken en op mijn manier te ordenen dat er een waarheid aan het licht komt, althans een zekere inzichtelijkheid. Hoe zit het werkelijk met het onderwerp literair engagement? Wat is nou echt het belang van vertaalkritiek, en voor wie geldt dit wel en voor wie niet? Hoe werkt het kunstbeleid? Wat zijn de beslissende kwaliteiten voor de leider van een organisatie?

Dit is het soort vragen waar in het voorbijschietende dagelijks leven jarenlang weinig tijd voor is, maar die op een dag stelselmatig en in hun onderling verband onder woorden gebracht moeten worden teneinde een persoonlijke, soms zelfs eigenge-reide interpretatie te kunnen formuleren. In de meeste gevallen blijkt dan onvermijdelijk dat 'de' waarheid niet bestaat, en bijna altijd is de conclusie dat het toch anders zit dan waar je in je dagelijkse routine of van een afstand gezien altijd van uitging. Naarmate je je langer in een onderwerp verdiept en er meer waarnemingen en interpretaties op loslaat, worden de waarheden die erin schuilgaan steeds fijner geslepen, in steeds kleinere facetten. Het grootste risico daarbij is dat je uiteindelijk in plaats van een perfect geslepen diamant slechts naar een bergje slijpsel kijkt. Anders gezegd: een duidelijke stellingname is soms gediend met een zekere simplificatie of in elk geval selectiviteit ten opzichte van de feiten.

Alles begrijpen is, zoals de Fransen zeggen, alles vergeven, en vergevingsgezindheid is niet datgene waarop ik in deze stukken uit ben. Eerder streef ik naar scherpste, in alle betekenissen van het woord, en een zekere gedrevenheid, liever dan naar volledigheid. En onvermijdelijk is deze bundel op zijn beurt ook weer een koffer vol vragen en mogelijke antwoorden, met de auteur in de rol van een zelfbenoemde William Martin. Voor iemand wiens eerste twee doopnamen Martinus en William luiden, schuilt hier op zijn minst de logica van het toeval in.

Het woord en de wereld

ENGAGEMENT, TAAL EN VERBEELDING

De Italiaanse schrijver Erri De Luca kreeg een strafproces aan zijn broek omdat hij tegenover de *Huffington Post* ‘ja’ had gezegd op de suggestieve vraag van een journalist of sabotage ook een legitiem middel zou zijn om de plannen voor een hogesnelheidslijn tussen Turijn en Lyon te dwarsbomen. Het werd een geruchtmakende zaak, waarin niet zozeer de vele bezwaren tegen het meer dan 30 miljard euro kostende spoorwegtracé centraal stonden, als wel de vraag of Erri De Luca de grenzen van de vrijheid van meningsuiting wel of niet had overschreden. Duizenden mensen betuigden hem hun steun, onder wie een groot aantal schrijvers, filmers en andere kunstenaars van over de hele wereld. Uiteindelijk werd De Luca in oktober 2015 door de Turijnse rechtbank vrijgesproken.

Een tweede voorbeeld – minder recent, maar wel markant – is de Noorse schrijver Knut Hamsun, die de gouden medaille en het diploma behorende bij de Nobelprijs die hem in 1920 was toegekend in mei 1943 demonstratief toestuurde aan Joseph Goebbels. In zijn begeleidende brief schreef hij: ‘Ik ken niemand, mijnheer de Minister, die zich op zo idealistische en onvermoebare wijze jaar in, jaar uit schriftelijk en mondeling voor Europa en de mensheid heeft ingezet als u.’

De vraag is: zijn dit nu voorbeelden van literair engagement? Op het eerste gezicht wel, al zullen sommigen het oneens zijn met, in het ene geval, het gehanteerde middel en, in het andere, het gekozen doel. Ik zou zeggen: het gaat bij beide zeker om

engagement, in de zin dat iemand zich sterk maakt voor een zaak die buiten zijn eigen belang ligt. Maar hoewel die iemand zowel in het ene als in het andere geval een schrijver is, zou ik er toch bezwaar tegen hebben om dit *literair* engagement te noemen. Althans: het is er een zeer basale vorm van. Wat in beide gevallen gebeurt, is dat een schrijver als persoon voor een bepaalde zaak in actie komt. Dus niet met de pen, maar handelend en sprekend als mens, gebruikmakend van een publieke bekendheid als literator.

Zo kun je ook denken aan de Nederlandse schrijver Jef Last, die in 1936 naar Spanje afreisde om daar in de internationale brigades tegen Franco's nationalistische troepen te vechten. Of aan Anton Dautzenberg, die in 2011 uit protest lid werd van de inmiddels verboden pedofielenvereniging Martijn. In een naderhand geschreven artikel beargumenteerde Dautzenberg zijn daad met te zeggen: 'Schrijvers moeten durven irriteren, verwarren en verwonden, ongeacht de gevolgen.' Op een dergelijke activistische manier zijn schrijvers als Rudy Kousbroek en Maarten 't Hart ook wel als lijstduwer voor een politieke partij opgetreden.

Je zou dit de eerste trede van het engagement kunnen noemen. Gebruikmakend van de publicitaire waarde van een persoonlijke reputatie komt een schrijver als mens in actie, in de hoop daarmee in moreel, politiek of militair opzicht verschil te maken. Dat kan een zeer loffelijke actie opleveren, of niet, maar met het schrijverschap als zodanig houdt het inhoudelijk geen verband. En al zeker zou ik niet willen volhouden dat alle schrijvers zich in enigerlei mate verplicht zouden moeten voelen om op deze wijze maatschappelijk, politiek of zelfs als soldaat actief te zijn. Als je al specifieke eisen aan schrijvers wilt stellen, dan zouden die toch in het bijzonder op de inhoud of de strekking van hun werk of schrijverschap betrekking moeten hebben.